

Антонюк Д. М.

ЖИТОМИР КІНЦЯ XVIII ст. У НЕОПУБЛІКОВАНІЙ ПРАЦІ ПЕТРА АБРАМОВИЧА

У статті здійснено аналіз однієї з неопублікованих робіт Петра Абрамовича, в якому представлено минуле Житомира останньої чверті XVIII ст. Своє дослідження історик-аматор базував головню на унікальному джерелі під назвою «Зібрання прав і привілеїв міста Житомира», яке не збереглося до наших днів. Завдяки його опрацюванню Абрамович зміг охарактеризувати перебіг реформ, упроваджених в осерді Київського воєводства місцевою Комісією доброго порядку, що була створена в 1779 р. Ця владна інституція мала вплив на міське самоврядування, судочинство й просторову структуру Житомира.

У чотирьох частинах свого дослідження Петро Абрамович наводить докладні дані про склад Комісії, її перші рішення щодо ревізії прав городян Житомира, створення першої мапи міста, а також численні конфлікти між міщанами та шляхтою через земельні суперечки й податки. Особливу увагу присвячено аналізу Ординації 1788 року, яка реформувала структуру магістрату, розподілила обов'язки між трьома палатами — радою, лавою і гміною — і запровадила низку адміністративних змін. Наприкінці дослідження Абрамович описує судові конфлікти та коротко окреслює політичну ситуацію останніх років Речі Посполитої. У статті наголошується на важливості аналізованої публікації праці з критичним коментарем.

Ключові слова: ранньомодерний період, Річ Посполита, Житомир, міські студії, місто, Київське воєводство, магдебурзьке право, Станіслав-Август Понятовський, реформи, XVIII ст.

Річ Посполиту часів правління Станіслава-Августа Понятовського (1764–1795) прийнято розглядати як державу, яку роздирають внутрішні суперечності, яка втрачає землі внаслідок інтервенції сусідніх імперій і яка в таких важких умовах переживає період реформ, покликаних, на думку частини громадян, врятувати, а на думку іншої — занапастити її. Ініціатором нововведень був сам король, який спирався на підтримку своїх прибічників. Реформи мали на меті запровадити нову модель управління державою і нову систему збирання податків, створити регулярну армію, встановити трирівневу системи освіти і багато інших ініціатив. У контексті цієї статті важливо, що одна зі змін стосувалася заснування Комісії доброго порядку, покликаних забезпечити належне функціонування королівських міст через контроль над їхніми фінансами і благоустроєм, опіку над знедоленими мешканцями тощо.

Ліва частина досліджень, присвячених реформам і пов'язаним із ними трансформаціям суспільного життя держави, з'явилися з-під пера польських істориків, серед яких окремо варто відзначити Тадеуша Корзона з його монументальною працею про Річ Посполиту часів короля Станіслава-Августа¹. Сучасні науковці регулярно публікують роботи, присвячені різним аспектам реформ чи ключовим постатям доби. Наприклад, Богна Тишкевич у своїй монографії докладно проаналізувала функціонування Познанської Комісії доброго порядку, яка діяла у місті протягом 1780–1784 рр.²

Також значний внесок в історіографію питання зробили литовські вчені. Вони зосереджують увагу на впливі реформ на життя міст Великого князівства Литовського. Для прикладу, Джон Раккаускас дослідив роботу Комісії освіти та освітні реформи, втілені цією установою у 1773–1794 рр. у містах на теренах Великого князівства Литовського³. Людас Гемжа — впрова-

тальною працею про Річ Посполиту часів короля Станіслава-Августа¹. Сучасні науковці регулярно публікують роботи, присвячені різним аспектам реформ чи ключовим постатям доби. Наприклад, Богна Тишкевич у своїй монографії докладно проаналізувала функціонування Познанської Комісії доброго порядку, яка діяла у місті протягом 1780–1784 рр.²

¹ Tadeusz Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794): badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, t. 1 (Warszawa: Księgarnia T. Paprockiego i Spółki, 1897), 526.

² Bogna Tyszkiewicz, *Komisja Dobrego Porządku w Poznaniu 1780–1784* (Poznań: Wydawnictwo Miejskie, 2006), 200.

³ John A. Rackauskas, *The Commission for National Education of Poland and Lithuania (1773–1794): A Historical Study of Some Aspects of Its Educational Reforms* (Thesis presented to the School of Graduate Studies of the University of Ottawa as partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Chicago, Illinois, 1977).

дження комісії національної поліції обох народів у Каунасі у 1792 р.⁴ Рамуне Шмігельскіте-Стукієне — реалізацію реформ Чотирилітнього сейму на теренах Великого князівства Литовського (1789–1792) та опір шляхти Упільського повіту реформам другої половини XVIII ст.⁵

Серед дослідників, що вивчають міста українських воєводств Речі Посполитої, окремо слід згадати Ренату Круль-Мазур, яка підготувала змістовну працю про імплементацію реформ Великого сейму 1788–1792 рр. у Кам'янці-Подільському⁶. Вітчизняні вчені торкаються цієї теми принагідно у працях ширшого хронологічного періоду. Зокрема, на відповідні сюжети можна натрапити в роботі Олексія Барановича (1892–1961) «Панське місто за часів Польської держави (Старий Костянтинів)», що з'явилася друком у 1928 р.⁷ Інші волинські міста перебувають у фокусі уваги сучасних дослідників Миколи Близняка і Петра Ричкова. Перший розповів про запровадження заходів протипожежної безпеки в Дубні⁸, другий охарактеризував зміни у просторовій структурі в тому самому місті, а також в Острозі⁹. Діяльність Брукової комісії Львова, яка виконувала функції подібні до тих, які мали Комісії доброго порядку, в окремій статті вивчила Люція Харевицова¹⁰.

Щодо більших урбаністичних центрів, то інформація про відлуння реформ міститься переважно у монографіях міст. Наприклад, Микола Петров (1952–2008) у праці «Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV–XVIII століть» приділяє увагу питанню життя міста в ранньомодерну добу¹¹. Діяльність Комісії доброго порядку, яка втілювала проекти реформ у життя

міста, не була основним предметом дослідження автора, а тому про її роботу він згадує лише побіжно. Наприклад, наводить дату її створення (1786 р.), відзначає роль у підготовці мапи міста і у вирішенні конфліктів між руською та вірменською громадами¹².

Валентин Отамановський (1893–1964) вивчав історію Вінниці і підготував два томи монографічного дослідження, перший з яких охоплював період від XIV до кінця XVII століття. Хоча доля другого, присвяченого минулому міста у XVIII ст., невідома¹³, знаємо, що цей текст автор планував захистити як докторську дисертацію і спеціально для цього надрукував автореферат дослідження (Сімферополь, 1949 р.). З його змісту випливає, що В. Отамановський приділив значну увагу органам самоврядування і економічному розвитку міста, а також боротьбі тутешньої громади зі старостою¹⁴. У третьому томі дослідження мав намір висвітлити вплив Конституції 3 травня 1791 р. на життя городян, у четвертому планував опублікувати збірку документів до історії Вінниці ранньомодерної доби.

Про втілення реформ у Житомирі, адміністративному центрі сусіднього Київського воєводства, майже нічого не знаємо. Свій особливий статус місто отримало після того, як у середині XVII ст. Київ відійшов до складу Московського царства. Грунтовних досліджень з історії ранньомодерного Житомира обмаль. З усіх них можна виділити хіба що статтю Наталії Білоус про самоврядні інститути цього урбаністичного центру¹⁵, однак дослідниця обмежується періодом до початку повстання під проводом Богдана Хмельницького. Друга половина XVIII ст. не представлена жодним науковим текстом. Утім, сто років тому було підготовлено працю, яка могла суттєво вирівняти цю диспропорцію. Маємо на увазі дослідження Петра Абрамовича під назвою «Місто Житомир останньої чверті XVIII ст. Доба комісії Boni Ordinis»¹⁶.

⁴ Liudas Glemža, "Kaunas 1792 m. Abiejų Tautų Respublikos-Rusijos Imperijos Karo Akivaizdoje," *Kauno Istorijos Metraštinis* 13 (2005): 27–58.

⁵ Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, "Tarp Tradicijų ir Novacijų: Upytės Pavieto Bajorija XVIII a. Pabaigoje," in *Is Panevėžio Praeities: Upytės Žemei 750 Metų* (Panevėžys: Panevėžio Kraštotyros Muziejus, 2004), 92–116.

⁶ Renata Król, "Reformy miejskie w dobie Sejmu Wielkiego: Egzekucja praw na przykładzie Kamieńca Podolskiego," *Politeja: Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego* 1 (5) (2006): 214–250.

⁷ Олексій Баранович, *Панське місто за часів Польської держави (Старий Костянтинів)*. Київ, 1928, 38.

⁸ Микола Близняк, «Заходи протипожежної безпеки у містах Волині у XVIII ст. (на прикладі міста Дубна)», *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»* 30 (2020): 5–13.

⁹ Петро Ричков, «Архітектурно-просторовий розвиток Острога за картографічними джерелами», *Архітектурна спадщина Волині* 5–28; Його ж, «Розпланування міста Дубно за картографічними джерелами», *Архітектурна спадщина Волині* 3 (2010): 122–142.

¹⁰ Łucja Charewiczowa, *Lwów w odnowie: 1766–1769* (Lwów, 1932), 109–140.

¹¹ Микола Петров, *Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV–XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного*

розвитку. Міське і замкове управління (Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012).

¹² Там само, 78, 235, 338.

¹³ Валентин Отамановський, *Вінниця у XIV–XVII століттях* (Вінниця, 1993), 6.

¹⁴ Там само, 400, 402.

¹⁵ Наталія Білоус, «Розвиток самоврядування в Житомирі в XV – першій половині XVII ст.», *Київська старовина* 3 (2001): 73–86.

¹⁶ Автографи цієї та інших робіт дослідника сьогодні зберігаються в його особовому фонді (ф. 349) у Державному архіві Житомирської області. Всього у особовому фонді вченого (Ф. 349) налічується п'ять справ: Спр. 1. «Тексти статей та підбірок документів для місцевої преси, радіо та архівних журналів», Спр. 2. «Бібліографія Житомира», Спр. 3. «Статті, опубліковані в місцевій пресі за матеріалами обласного держархіву», Спр. 4. «Київські воєводи», Спр. 5. «Розгром поміщицьких маєтків. Єврейські погроми».

Хоч Петро Абрамович був не професійним істориком, а радше краєзнавцем, його праця проливає світло на цілкомито недосліджений період в історії Житомира, зокрема діяльність у ньому Комісії доброго порядку. Петро Абрамович ввів в обіг нині втрачений манускрипт під назвою «Зібрання прав і привілеїв міста Житомира», що містив цінні свідчення про життя міста польсько-литовської доби. Ця публікація має на меті ознайомити читачку аудиторію зі змістом рукопису, який досі не дочекався на публікацію.

Петро Абрамович народився у 1881 р. в селі Мизове на Ковельщині. Навчався спершу вдома, далі у сільській школі, де вчителював його батько, що походив зі священницького роду. Наступні освітні сходинок охоплювали студії в чотирікласному Мелецькому духовному училищі, Волинській духовній семінарії в Кременці і, врешті, у Санкт-Петербурзькій духовній академії, до якої Абрамович потрапив як зразковий випускник з утриманням за державний коштів¹⁷. Паралельно з навчанням він відвідував лекції в столичному археологічному інституті; вивчав слов'янську, латинську і грецьку палеографію, архівну справу, історичну географію, нумізматику, дипломатику, історію Польсько-Литовської держави та ряд інших курсів¹⁸.

Після випуску з академії зі ступенем магістра (1904 р.), Абрамович повернувся на малу батьківщину і почав викладацьку кар'єру. Спочатку вчителював у Тиврові Подільської губернії, потім у своїй Alma Mater — Волинській духовній семінарії, яку на початку XX ст. було переведено з Кременця до Житомира¹⁹. 1909 року Петро Абрамович долучився до Товариства дослідників Волині й почав вивчати минуле регіону, збираючи фольклорні матеріали в етнографічних екскурсіях і писемні пам'ятки у Волинському давньосховищі. У перші повоєнні роки працював у бібліотечній секції Губернського відділу народної освіти. Паралельно з роботою у ній продовжував накопичувати матеріал до історії краю і навіть підготував кілька праць, присвячених різним аспектам історії Житомира, втім, жодна з них не була опублікована²⁰.

Дослідницьку роботу довелося припинити на початку 1930-х через розгортання сталін-

ських репресій. У 1933 році було заарештовано тодішнього директора Житомирського інституту народної освіти Василя Гоцу, який під час допитів свідчив проти більшості співробітників закладу, зокрема й Абрамовича. Утім, цього разу йому пощастило уникнути арешту. Не дочекавшись звинувачення в участі у волинській філії Української військової організації, Абрамович залишив Житомир і довгий час переховувався в Сумах, Лубнах і Ніжині. Зрештою, знову оселився у Сумах, де й був заарештований у 1944 році. Петра Абрамовича засудили до 15 років примусових робіт, і на цьому його сліди губляться. Швидше за все, в'язень помер у неволі. В середині 1990-х він був посмертно реабілітований²¹.

Сам Петро Абрамович писав, що він розпочав свої дослідження з історії Житомира під впливом не названих на ім'я співробітників Всеукраїнської академії наук. Катерина Мацелюх припускає, що одним із натхненників молодого вченого міг стати його земляк і колишній викладач Петербурзької духовної академії Дмитро Абрамович, який у 1903–1909 рр. завідував кафедрою російської та церковнослов'янської мови й історії російської літератури²².

Попри доволі активну роботу, досліднику так і не вдалося опублікувати результатів своїх розвідок. Сам Петро Абрамович у своїй автобіографії, написаній у 1927 р., пояснював це так: «Друкуватись, розуміється, було ніде — та й писати що-небудь ґрунтовне було трудно. Тільки в останні часи якось умови для того крацають»²³. Утім, автор не уточнює, в чому полягали покращення. Можливо, він мав на увазі наслідки проведення політики коренізації.

Перейдемо до розгляду самої праці дослідника, що являє собою рукопис обсягом 291 аркуш. Текст українською мовою, чітким почерком із дрібними правками написаний на зворотах незаповнених квитанцій Волинської районної контори²⁴. За структурою робота складається з чотирьох частин, які, втім, не мають спеціальних назв.

У першій частині автор у загальних рисах описує причини занепаду міст Речі Посполитої у XVIII ст., перелічує урядові заходи для поліпшення цієї ситуації. Пишучи про мету створення житомирської Комісії доброго порядку, П. Абрамович цитує текст королівського універсалу від 26 серпня 1778 р., в якому зазначено, що діяльність

¹⁷ Біографію Петра Абрамовича ретельно реконструювала Катерина Мацелюх, див.: Катерина Мацелюх, «Петро Абрамович як вчений, освітянин, громадський діяч та його внесок у розвиток бібліотечно-бібліографічної справи Волині у 10–20-ті рр. XX ст.» (Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата наук, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2015), 45.

¹⁸ Там само, 45.

¹⁹ Там само, 46.

²⁰ Мацелюх, «Петро Абрамович», 47.

²¹ Там само, 55, 66, 67.

²² Там само, 171.

²³ Там само, 169.

²⁴ Державний архів Житомирської області (далі — ДАЖО). Ф. Р-3409. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 38 зв. 115 зв. 226 зв.

подібних інституцій покликана повернути міста «до колишнього стану». Копія цього документа мала бути внесена до київських гродських книг 9 вересня того ж року²⁵. Від себе додамо, що в опрацьованих нами актах Київського гродського суду такого документа знайти не вдалося. Можливо, використана автором актова книга не збереглася.

Спираючись на «Зібрання прав і привілеїв міста Житомира», Петро Абрамович наводить цінні відомості про початок роботи новоствореної установи. Від моменту вписання королівського рескрипту в актові книги і до перших зборів комісії минуло цілих 9 місяців²⁶. Подібну ситуацію бачимо і в Познані. Монарше розпорядження, згідно з яким тутешня Комісія доброго порядку створювалася, було видане в листопаді 1778 р., а перше засідання новоствореної установи відбулося за рік²⁷.

За Абрамовичем, до складу Комісії загалом входили 22 особи, серед яких сенатори, старости, земські урядники й інші поважні обивателі воєводства. Очолювали групу троє каштелянів: київський Юзеф Стемпковський (1772–1785), житомирський Онуфрій Бежинський (1775–1783) і овруцький Станіслав Прушинський (1775–1784)²⁸.

Перше розпорядження, яке було видане від імені новоствореної інституції і стосувалося конкретно Житомира, полягало у необхідності надати на розгляд комісії всі привілеї, універсали, ординації та будь-які інші права, якими користувалося місто. Ця підбірка мала бути внесена до актів комісії «способом сумарію»²⁹, тобто йшлося про більш чи менш детальний перелік «прав і свобод». Копіарій усіх цих документів

міг бути доданий до цього переліку. Не виключено, що саме він під назвою «Зібрання прав і привілеїв магістратського уряду» згадується в люстрації Житомирського староства 1789 р.³⁰ Петро Абрамович у своїй праці покликається на рукопис із дуже схожою назвою («Зібрання прав і привілеїв міста Житомира»), втім це був інший рукопис, бо автор із нього черпав не лише відомості про дореформене місто, а й дані про діяльність самої Комісії доброго порядку.

Окремі акти зі справи, якою користувався Абрамович, датовані 1790-ми роками. Докладнішої інформації про цей збірник немає. Видається, що він не дійшов до нашого часу. Спираючись на згадане джерело, Петро Абрамович перераховує наступні рішення Комісії, які стосувалися створення плану Житомира (завершеного у 1781 р.) та виїзду комісарів з центру воєводства в провінцію заради ознайомлення із ситуацією в дрібніших королівських містах³¹. Останнє формулювання є напрочуд цікавим, адже воно свідчить бодай про намір роботи Комісії доброго порядку в інших урбаністичних центрах регіону, а це відкриває нові горизонти для майбутніх розвідок. Імовірно, тут йдеться про Овруч, який є географічно найближчим до Житомира королівським містом Київського воєводства, а можливо й про інші урбаністичні центри. Втім, повного переліку міст Київщини, у яких проводила свою діяльність Комісія доброго порядку, Абрамович не повідомляє, як і термінів її роботи там.

Наприкінці першого розділу дослідження Петро Абрамович наводить декілька цікавих, проте вкрай коротких записів, які радше схожі на цитати з джерела, ніж на авторський текст³². Зокрема, йдеться про лист з Департаменту поліції від 20 грудня 1786 р., у якому діяльності Комісії доброго порядку надано позитивну оцінку на основі її перших рапортів і висловлюється сподівання на успішне завершення її роботи.

Другу частину своєї праці Петро Абрамович починає з докладного опису низки конфліктів за участі житомирських міщан (зокрема, наводить поіменний перелік 160 шляхтичів, у тому числі земських урядників, з якими магістрат провадив судові баталії)³³. Перш за все, місто мало конфлікти з цими особами через незаконну, з перспективи магістрату, забудову пляців і несплату

²⁵ Там само, 37–40.

²⁶ Там само, 45.

²⁷ Tyszkiewicz, *Komisja Dobrego Porzadku w Poznaniu*, 13.

²⁸ Повний склад Комісії виглядав так: київський каштелян Юзеф Стемпковський, житомирський каштелян Онуфрій Бежицький, овруцький каштелян Станіслав Прушинський, київський підкоморій Лукаш Рибінський, житомирський підкоморій Юзеф Якубовський, житомирський хорунжий Міхал Третьак, житомирський земський суддя Адам Букар, київський стольник Фелікс Глембоцький, київський земський підсудок Антоній Вергінський, київський чашник Ігнацій Бочковський, житомирський військовий Якуб Мочульський, київський земський писар Теодор Пашковський, овруцький земський писар Міхал Павша, овруцький мечник Максиміліан Потоцький, київський скарбник Гіларій Хоєцький, овруцький скарбник Ян Малиновський, пограничний суддя Брацлавського воєводства Антоній Сингаєвський, київський гродський суддя Вадентій Зеленський, овруцький коморник Миколай Каленський, овруцький коморник Шимон Гжибінський. Вочевидь, Петро Абрамович помилився, коли вказував уряди останніх двох шляхтичів: овруцьким коморником був Міхал Каленський, родич житомирського гродського писаря Миколая Каленського. Див.: ДАЖО. Ф. Р-3409. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 37, 39; Seweryn Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. VI (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1909), 146; Eugeniusz Janas i Witold Kłaczewski, *Urzednicy wojewodztw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku: spisy* (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1998), 33, 81, 118.

²⁹ ДАЖО. Ф. Р-3409. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 40.

³⁰ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов (Киев, 1905). Ч. 7, Т. 3 (ч. 2). 540.

³¹ ДАЖО. Ф. Р-3409. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 44.

³² Там само, 87.

³³ 3-поміж позваних були такі вельможі, як житомирський староста Ян-Кастан ілінський, житомирський каштелян Станіслав-Костка Прушинський, житомирський земський суддя Адам Букар, королівський шабеляман Адам Потоцький та інші (Там само, 90, 97–103).

податків за їх посідання. Спираючись на «Зібрання прав і привілеїв міста Житомира», Петро Абрамович вказує розташування дворів деяких вельмож. Наприклад, київський земський писар Теодор Пашковський володів нерухомістю на вул. Сенаторській, брати Фелікс та Адам Потоцькі — на вул. Замковій, а ксьондзи-бернардини — на вул. Шляхетській³⁴. Точної локалізації земельних ділянок тутешнього нобілітету автор не повідомляє.

Окрім цього, автор подає у цьому розділі «загальний зміст» Ординації міста Житомира 1788 р., виданої Комісією доброго порядку. В цьому документі наводився перелік змін, які передусім стосувалися функціонування магістрату³⁵. З джерела випливає, що магістрат мав складатися з трьох палат, у яких засідали райці, лавники та гмінні. Окрім цього, окреслювалися повноваження президентського, війтівського, лавничого та міського кримінального судів³⁶. У розділі бракує власних коментарів автора і тут переважно наводяться цитати з джерел, які дають можливість пролити світло на різні аспекти функціонування міського уряду в останні роки існування Речі Посполитої.

Докладній характеристиці змісту цієї ж «Ординації» присвячений третій розділ праці. Від моменту її ухвалення рада магістрату мала налічувати вісьмох пожиттєвих радників, які «репрезентували цивільну, економічну та судову владу»³⁷. Очолював цю палату самоврядної установи міста президент, якого заступав старший радний³⁸. Лава — судова палата магістрату, відтепер складалася з шести лавників, що також урядували пожиттєво. Вони мали бути письменними міщанами³⁹. Це уточнення є важливим, адже раніше більшість житомирських лавників була неписьменною⁴⁰. Третій та останній «порядок» магістрату — це гміна. Втім, не до кінця зрозуміло, чим вона мала займатися. Абрамович пише, що «гміна не мала судової влади, але репрезентувала все поспільство міста та передмість»⁴¹. До її складу входили 20 «добре осілих» осіб. У випадку смерті гмінного радні мали обрати йому заміну з числа лавників⁴². Окрім того, автор наводить текст присяг для радних і гмінних⁴³. Далі Петро

Абрамович описує різні аспекти роботи магістрату: принцип обрання президента, засади функціонування радецького, президентського, лавничого та війтівського судів⁴⁴.

В останньому розділі свого дослідження Петро Абрамович докладно описує значну кількість судових баталій між магістратом, з одного боку, і земським судом, євреями, окремими шляхтичами та міщанами — з іншого⁴⁵. Тут бачимо примітки, залишені автором, що свідчать про його плани щодо роботи з матеріалом шляхетських судів із Київського архіву давніх актів та документами королівського суду у Варшаві⁴⁶. Втім, посилань на документи з цих давньосховищ у роботі не бачимо. Скоріше за все, Петру Абрамовичу так і не вдалося здійснити задумані дослідницькі поїздки. Після опису судових процесів, які відбувалися протягом останніх декількох років належності Житомира до Речі Посполитої, Петро Абрамович раптово переходить до опису загальної політичної ситуації в державі, і власне ними праця й завершується. Нотатки вийшли вкрай короткими і не надто структурованими, а яких-небудь узагальнених висновків у розділі, та й у роботі загалом, бракує⁴⁷. Зрештою, а чи мали бути у цій праці узагальнені висновки? Чи маємо ми оцінювати її як наукове дослідження, чи радше як переказ джерел із нечисленними авторськими спостереженнями? В іншій своїй праці «Минуле міста Житомира з найдавніших часів до середини XVI ст.» автор писав, що має на меті подати професійним історикам «комбінований матеріал», адже сам мав сумніви щодо власних можливостей підготувати ґрунтовне дослідження⁴⁸.

Завдяки «перехресному допиту» джерел (передусім, актових книг житомирського магістрату та Житомирського гродського суду) можемо підтвердити окремі факти, наведені у «Зібранні прав і привілеїв міста Житомира», що бодай частково підтверджує легітимність джерела, попри те, що окремі дослідники вважали його фальсифікатом XVIII ст.⁴⁹ Наприклад, свідчення про велику пожежу в Житомирі на початку 1780-х знаємо як з аналізованого Абрамовичем тексту, так і з актових книг житомирського магістрату⁵⁰. Іншим прикладом може слугувати сюжет з описом відставки президента Житомира Яна Леван-

³⁴ ДАЖО. Ф. Р-3409. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 98–100.

³⁵ Там само, 111–112.

³⁶ Там само, 112–113.

³⁷ Там само, 113.

³⁸ Там само, 113.

³⁹ Там само, 114.

⁴⁰ Данило Антонюк, *Населення та міська влада Житомира (1782–1793)* (Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього рівня магістра. НаУКМА, 2023), 40.

⁴¹ ДАЖО. Ф. Р-3409. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 114.

⁴² Там само, 114.

⁴³ Там само, 114, 116.

⁴⁴ Там само, 118, 130, 131, 132.

⁴⁵ Там само, 187, 188.

⁴⁶ Там само, 185, 203.

⁴⁷ Там само, 283–285, 288.

⁴⁸ Мацелюх, «Петро Абрамович», 172.

⁴⁹ Білоус, «Розвиток самоврядування», 74.

⁵⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України). Ф. 13. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 210 зв.–211; ДАЖО. Ф. Р-3409. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 47.

довського у травні 1787 р. Про подію відомо з різних джерел⁵¹. Утім, найбільша цінність аналізованої праці полягає в тому, що деякі з документів, з якими працював автор, не збереглися

⁵¹ ЦДАК. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 210–210 зв.; ДАЖО. Ф. Р-3409. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 87.

до нашого часу, і їхній зміст можна реконструювати лише на підставі роботи Петра Абрамовича. З огляду на цю обставину, дослідження історика-аматора заслуговує на видання з критичним коментарем, що і буде зроблено в одній із наступних наших публікацій.

Bibliographic References

- Antoniuk, Danylo. "Naselennia ta mistseva vlada Zhytomyra (1782–1793)." *Kvalifikatsiina robota na zdobuttia osvithnoho stupenia mahistra*, NaUKMA, 2023.
- Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavaemyy Vremennoy komissiiyey dlya razbora drevnikh Aktov Kyiv, 1905. Ch. 7, T. 3 (ch. 2). 540.
- Baranovych, Oleksiy. *Pans'ke misto za chasiv Pol's'koi derzhavy (Staryi Kostiantyniv)*. Kyiv, 1928.
- Bilous, Nataliia. "Rozvytok samovriaduvannia v Zhytomiri v XV pershyi polovyni XVII st." *Kyivska starovyna* 3 (2001): 73–86.
- Blynziak, Mykola. "Zakhody protypozhezhnoi bezpeky u mistakh Volyni u XVIII st. (na prykladi mista Dubna)." *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiya"*. Seriya "Istorychni nauky" 30 (2020): 5–13.
- Charewiczowa, Lucia. *Lwów w odnowie: 1766–1769*. Lwów, 1932.
- Glemža, Liudas. "Kaunas 1792 m. Abiejų Tautų Respublikos-Rusijos Imperijos Karo Akivaizdoje." *Kauno Istorijos Metraštis* 13 (2005): 27–58.
- Janas, Eugeniusz, and Kłaczewski, Witold. *Urzednicy wojewodztw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku: spisy*. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1998.
- Korzon, Tadeusz. *Wewnetrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794): badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*. T. 1. Warszawa: Księgarnia T. Paprockiego i Spółki, 1897.
- Król, Renata. "Reformy miejskie w dobie Sejmu Wielkiego: Egzekucja praw na przykładzie Kamieńca Podolskiego." *Politeja: Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego* 1 (5) (2006): 214–250.
- Matseliukh, Kateryna. "Petro Abramovych yak Vchenyi, Osvityanyn, Hromadskyi Diiach ta yoho vnesok u rozvytok bibliotechno-bibliografichnoi spravy Volyni u 10–20-ti rr. XX st." *Dysetratsiia na zdobuttia stupenia kandydata nauk*, Natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Vernadskoho, Kyiv, 2015.
- Отамановський, Валентин. *Vynnytsia u XIV–XVII stolittiah*. Vinnytsia, 1993.
- Petrov, Mykola. *Misto Kamianets-Podil'skyi v 30-kh rokakh XV–XVIII stolit: problemy sotsialno-ekonomichnoho, demografichnoho, etnichnoho ta istoryko-topografichnoho rozvytku*. Kamianets-Podil'skyi: Aksioma, 2012.
- Rackauskas, John A. *The Commission for National Education of Poland and Lithuania (1773–1794): A Historical Study of Some Aspects of Its Educational Reforms*. Thesis presented to the School of Graduate Studies of the University of Ottawa as partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Chicago, Illinois, 1977.
- Rychkov, Petro. "Arkhytekturno-prostorovyi rozvytok Ostroha za kartografichnym dzherelem." *Arkhytekturna spadshchyna Volyni* 2 (2020): 5–28.
- — —. "Rozplanuvannia mista Dubna za kartografichnym dzherelem." *Arkhytekturna spadshchyna Volyni* 3 (2021): 122–142.
- Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė. "Tarp Tradicijų ir Novacijų: Upytės Pavieta Bajorija XVIII a. Pabaigoje." In *Iš Panevėžio Praeities: Upytės Žemei 750 Metų*, 92–116 (Panevėžys: Panevėžio Kraštotyros Muziejus, 2004).
- Tyszkiewicz, Bogna. *Komisja Dobrego Porządku w Poznaniu 1780–1784*. Poznań: Wydawnictwo Miejskie, 2006.
- Uruski, Seweryn. *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*. T. VI. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1909.

D. Antoniuk

ZHYTOMYR IN THE LAST QUARTER OF THE 18TH CENTURY IN AN UNPUBLISHED WORK BY PETRO ABRAMOVYCH

The article presents an analysis of one of the unpublished works of Petro Abramovych, which offers a depiction of Zhytomyr's past during the final quarter of the eighteenth century. The amateur historian based his research primarily on a unique source entitled 'A Collection of the Rights and Privileges of the City of Zhytomyr', which has not survived to the present day. Through his engagement with this source, Abramovych was able to characterise the course of reforms implemented at the heart of the Kyiv Voivodeship by the local Commission of Good Order, established in 1779. This administrative body exerted significant influence over municipal self-governance, the judicial system, and the spatial organisation of Zhytomyr.

In the four parts of his study, Petro Abramovych provides detailed information concerning the composition of the Commission, its initial decisions regarding the revision of the townspeople's rights, the creation of the first map of the city, as well as numerous conflicts between the townspeople and the nobility over land disputes and taxation. Particular attention is devoted to the analysis of the 1788 Ordinance, which restructured the magistrate, redistributed responsibilities among its three chambers and introduced a range of administrative reforms. In the concluding section of the study, Abramovych describes legal conflicts and briefly outlines the political situation during the final years of the Polish–Lithuanian Commonwealth. The article emphasises the significance of this analysed work, advocating for its publication accompanied by critical commentary.

Keywords: early modern period, Polish–Lithuanian Commonwealth, Zhytomyr, urban history, city, Kyivan Voivodeship, Magdeburg law, Stanisław-August Poniatowski, reforms, eighteenth century.

